

DAROVITO DETE I SOCIJALNA SREDINA

Rezime: Determinisanje darovitosti predstavlja osnovu za identifikovanje darovite dece, a zatim i organizovanje vaspitno-obrazovnog rada sa njima. Pojam darovitosti može se sagledati iz različitih aspekata, pa se tako u srpskom rečniku odnosi na nekog ko ima talenat ili koji ima sposobnosti za nešto, dok se u psihologiji i pedagogiji ovaj termin povezuje sa rečima koje su sinonimi za darovitost, kao što je visoka sposobnost, talenat i slično. Međutim, ovi termini posmatrano sa naučne strane mogu imati drugačiji kontekst i zbog toga je važno da posvetimo veliku pažnju determinisanju kako bismo mogli adekvatno sagledati darovito dete u kontekstu socijalne sredine. Razvoj darovitosti i postignuća darovitosti uslovljeni su, između ostalog, i uticajima socijalne sredine. Zbog toga ćemo u radu izneti važne koncepcije darovitosti sa ciljem dublje analize odnosa, kao i uticaja socijalne sredine na darovitu decu. Trebalo bi da socijalna sredina bude stimulatívna za razvoj darovitosti kod dece i mladih kako bi njihov potencijal dostigao maksimalne rezultate. Fenomen darovitosti ne predstavlja konstantu i zbog toga ćemo u radu govoriti o razvoju i ishodima ovog fenomena. Cilj nam je da analizom relevantne literature sagledamo darovitost dece u odnosu na socijalnu sredinu, uzimajući u obzir koncepcije darovitosti i razvoj i ishode darovitosti, kako bi se unapredio vaspitno-obrazovni rad sa darovitim decom.

Gljučne reči: darovito dete, socijalna sredina, darovitost.

Uvod

Darovite osobe uvek su predstavljale dragocenost za društvo i zbog toga je njihova uloga, a pre svega poseban tretman od strane društva veoma važan. Zbog toga je važno rano prepoznavanje darovite dece na ranom uzrastu kako bi se vaspitno-obrazovni rad prilagodio njihovim iznad prosečnim mogućnostima i kako bi se pred njih postavljali izazovi koji bi omogućili razvoj. Programi u radu sa darovitim decom trebalo bi da budu diferencirani, individualizovani i modifikovani a sa ciljem njihovog većeg postignuća. Pre svega toga veoma je važno dobro razumevanje fenomena darovitosti, kao i njegovih koncepcija zbog čega ćemo u radu posebnu pažnju posvetiti ovom segmentu. Mnogi autori su se bavili ovom tematikom i zastupali različite teze donete na osnovu njihovog naučnog rada i istraživanja, međutim, mi ćemo posvetiti pažnju onim autorima koji su se prvi bavili ovim fenomenom kako bismo dublje sagledali korene pojma darovitosti.

Kroz koncepcije o kojima ćemo govoriti, osim determinisanja fenomena darovitost, nastojaćemo da sagledamo i darovitost u kontekstu socijalne sredine. Ključno pitanje kojim ćemo se voditi u ovom radu svakako će biti da li je darovitost potencijal ili postignuće, odnosno da li sredinski faktori mogu imati značajan uticaj na njeno izražavanje, razvoj i ostvarivanje punog potencijala. Porodica predstavlja polaznu osnovu za svako dete i mesto gde ono uči o svetu i svojoj društvenoj sredini. Zbog toga se porodica može tumačiti kao socijalna sredina sa kojom dete ima prvi kontakt. Kad je reč o darovitosti, porodica ima značajnu ulogu kako u njenom prepoznavanju, tako i u njenom razvoju. Odnosno, uticaj porodice na darovitost kod dece može biti negativan i pozitivan. Kakav će uticaj biti, uslovljeno je brojnim faktorima kao što su funkcionalnost, odnosno disfunkcionalnost porodice, njena struktura i organizacija, kao i sam pristup i stav prema detetu i njegovim

¹ jjkovic94@gmail.com

spособnostima i obrazovanju uopšte, ali i lično (ne)zadovoljstvo i ispunjenost u profesionalnom smislu. Pored porodice važnu ulogu imaju vršnjaci. Ovaj uticaj je primetan i kod darovite dece, ali i kod dece koja nemaju specijalnih sposobnosti. Svako dete nastoji da se asimilira u društvu sa težnjom da ne „štrči“, što bi značilo da ukoliko vršnjaci negativno reaguju na specifične sposobnosti kod darovite dece, ono će nastojati da to potisne i ne radi na tome, čak i u situacijama kada je imalo podršku porodice i jaku želju i motivaciju da uči i razvija svoje sposobnosti.

Razvoj i ishode darovitosti ćemo analizirati na osnovu delovanja prethodno pomenutih faktora i njegovih uticaja. Nastojaćemo da analizom teza značajnih autora u oblasti darovitosti sagledamo darovitost u kontekstu socijalne sredine i njenih faktora u odnosu na njen razvoj i ishode, a sa ciljem pospešivanja vaspitno-obrazovnog rada sa darovitom dece. Smatramo da je ovo od krucijalnog značaja, jer daroviti imaju značajnu ulogu u ovom društvu, koja neadekvatnim prepoznavanjem i pristupom može biti ugrožena.

Koncepcije darovitosti

Darovitost je od davnina prepoznavana kao potencijalni izvor društvene, a potom i lične dobrobiti, kao dragocenost koju valja blagovremeno otkrivati i negovati. Tokom istorije ljudi sa na darovitost gledali kao na neobičnu pojavu, a prema darovitim osećali su zavist ali istovremeno i zaziranje, prevashodno jer ovaj fenomen nisu razumeli. Krajem XIX i početkom XX veka počela su ozbiljnija naučna istraživanja i proučavanja fenomena darovitosti, a posebno važnu ulogu u tome imaju Fransis Golton i Luis Terman (Winner, 1996).

Goltonov pristup problemima diferencijalne psihologije danas zavređuje posebnu pažnju. Antropometrijsku laboratoriju Golton je otvorio 1884. godine, gde su stanovnici Londona uz manju nadoknadu, mogli da se izmere (u skladu sa njegovim uverenjima o psihofizičkom manifestovanju sposobnosti), kako bi mogli da doprinesu nauci, ali i da na vreme budu upozoreni na određene razvojne nedostatke, a koji se mogu korigovati kako bi se spoznale svoje sposobnosti. Iako je ovo važan doprinos za fenomen darovitosti, otvaranje laboratorije nije početak spajanja darovitosti i nauke (Dalzell, 1998). Početak sistematskih proučavanja izuzetnih sposobnosti i postignuća predstavljalo je pojavljivanje Goltonove knjige „Nasledna genijalnost“, koja je objavljena 1869. godine. U ovoj knjizi Golton upoznaje naučnu javnost sa svojim zakonom o odstupanju od proseka i prikazuje raspodelu sposobnosti sa 14 podeoka, raspodelu koja seže do nepoznatih visina i spušta se do neslućenih dubina. On je predlagao da ljudi budu razvrstani u tzv. „normalne podele“, što pretpostavlja da će njihovi savremenici posao dobro uraditi. Istraživanje i ispitivanje uzorka od 250 najboljih ljudi, odnosno umova najvišeg reda, Golton je zaključio da se genijalnost u nekim porodicama javlja mnogo češće nego što to predviđa zakon o odstupanju od proseka i na osnovu ovih podataka, bez mnogo rezerve, shvatio je da je genijalnost prevashodno produkt naslednih činilaca. Prema Goltonovoj koncepciji darovitost je operacionalizovana kao ekstremno odstupanje od proseka u postizanju eminentnosti da bi istovremeno negiranjem značaja sredinskih faktora – eminentnost bila izjednačena sa nasleđenom prirodnom sposobnošću. Formulirane su trokomponentne definicije darovitosti, na osnovu određivanja prirodne sposobnosti, u kojoj, za razliku od sredinskih faktora, ono što nazivamo crtama ličnosti igra značajnu ulogu, a to su: kapacitet, radni žar i moć da se radi. Goltonova implicitna koncepcija ovog fenomena uspostavljala je novi mit, a to je neraskidiva veza između prirodne sposobnosti i postignuća (Tannenbaum, 1986).

Na razvoj darovitosti uticao je i Terman (prema: Grindler, 1990) i posle dugo vremena od objavljenog prvog toma, „Razvojna studija genijalnosti“ od krucijalne je

važnosti za ovu oblast. Sa Termanom i njegovim saradnicima saradivali su roditelji, rođaci i nastavnici od 1528 darovitih ispitanika, u pokušaju da se odgovori na pitanje koje su fizičke i mentalne crte karakteristične za darovitu decu kao grupu i u kakvu osobu odrasta tipično darovito dete. Krajnji cilj bio je da se pronađu načini za podsticanje darovitosti, odnosno da sticanjem uvida u fizičke, mentalne i karakterne crte darovite dece bude prilagođeno obrazovanje koje će dovesti do većeg uspeha. Selekcija ispitanika izvršena je na osnovu nastavničkih nominacija te postignuća na testu inteligencije, pa tako 70% ispitanika kvalifikovalo se za uzorak postigavši *IQ* veći od 140 na Termanovoj reviziji Bine-Simonove skale, dok je Termanov grupni test inteligencije pokazao da je 30% viši od 135 *IQ* (Grinder, 1990).

Terman (prema: Vialle, 1994) se posmatra kao neko ko propagira shvatanje da je darovitost ono što mere testovi inteligencije, odnosno visok *IQ*, jer je darovitost poistovetio sa visokom inteligencijom, a inteligenciju izjednačio sa postignućem na testu. Ovakvo shvatanje uprkos izvesnim nedostacima, u narednih 40 godina ustoličeno je kao vodeća definicija darovitosti. Evidentno je da je Terman bio pobornik testova i pokreta mentalnog testiranja. Smatrao je da genijalnost podrazumeva izvanrednu sposobnost rezonovanja prilikom rešavanja problema, sposobnost prilagođavanja novim situacijama i učenja kroz iskustvo na osnovu čega se može izmeriti opšta inteligencija bez posebne teorije o mentalnoj strukturi i mentalnim procesima, i zbog toga je smatrao da je *IQ* jedini verodostojni pokazatelj ovako shvaćene darovitosti. Prema Termanu, *IQ* je jedna od najvažnijih činjenica koja se može saznati o nekom detetu. On je posle svog prvog važnijeg istraživanja do longitudinalne studije izjednačavao vođstvo i emitentnost sa inteligencijom (Vialle, 1994).

Glavno Termanovo (prema: Grinder, 1990) stanovište bilo je da veliki udeo u razvoju i manifestovanju inteligencije imaju nasledni i sredinski faktori. Bio je u osnovi nativista, jer sredini nije pridavao veliki značaj kao faktoru koji podstiče ili koji inhibira razvoj. Ovo uverenje je nastojao da potkrepi podacima iz svoje studije, a studiju je u celini ocenjivao kao potvrdu i produžetak Goltonovog istraživanja. Vremenom takav pristup se menjao i više se nije postavljalo pitanje da li je važnije nasleđe ili sredina već koliko su važni nasleđe i sredina. Shodno tome, prilagodio je svoje stanovište tvrdeći da mentalni razvoj zavisi i od sredinske stimulacije. Praksa je pokazala da su određena deca napredovala zahvaljujući izuzetnim okolnostima, a ne izuzetnoj prirodnoj sposobnosti. U uzorku studije koju je proučavao Terman bilo je darovitih koji kasnije u životu nisu postigli očekivani uspeh. Terman nije u potpunosti napustio shvatanje darovitosti kao biološke datosti, smatrao je da sredina može uticati na postignuća ali ne i na sposobnost; podaci su ipak pokazivali da postoje drugi faktori koji imaju važan uticaj na darovitost dece i njihova dostignuća zbog čega je ova činjenica Termana navela da donese zaključak da intelekt darovite dece i njihova postignuća nisu jedini povezani činioci. Zbog toga je bilo veoma važno da sprovede istraživanje kako bi se bolje sagledali i analizirali uticaji na postignuća darovite dece (Grinder, 1990).

Tokom nekoliko decenija Termanova (prema: Renzuli, 1986) koncepcija darovitosti predstavljala je referentni okvir za izučavanje ove pojave. Multidimenzionalne konceptualizacije darovitosti formulisane su tek 80-ih godina XX veka, kada se pojavilo nekoliko zbornika u kojima su sabrane najpoznatije nove teorije. Renzuli, formulišući svoju koncepciju darovitosti, nastupa prevashodno kao praktičar iz oblasti obrazovanja, ističući zahtev da svaka definicija darovitosti, osim što treba da bude zasnovana na činjenicama koje su dobijene istraživanjem i da bude autentična, važno je i da omogućiti da se darovita deca identifikuju i obrazuju u skladu sa svojim višim mogućnostima. Njegovo stanovište je da je darovitost „stanje” koje se kod nekih ljudi može razviti ukoliko dođe do odgovarajuće interakcije između osobe, njene sredine i određene oblasti ljudske delatnosti i izražava nadu

da će se u budućnosti pomeriti akcenat sa sadašnjeg koncepta darovitosti kao crte ličnosti na zainteresovanost za razvijanje darovitih ponašanja. Iako među njima postoji interakcija, mogu se razlikovati dve vrste darovitosti, pri čemu su obe važne i zavređuju da budu stimulisane specijalnim programima. Školska darovitost je prva vrsta darovitosti čiji su sinonimi još i testovna darovitost i darovitost za školsko učenje. Ova vrsta darovitosti fokusirana je na mogućnosti koje se od učenika očekuju u nastavi koja je organizovana na tradicionalan način, kao i na testovima za merenje inteligencije koji su standardizovani i IQ koji je pokazatelj uravnoteženosti tih sposobnosti. Darovitost koja je kreativno-produktivna je darovitost koju predstavlja koncept tri prstena (Renzuli, 1986).

Tri komponente čine ovu vrstu darovitosti odnosno tri klastera osobina: visoko natprosečna sposobnost, posvećenost zadatka i kreativnost. Renzuli (1986) visoko natprosečnu sposobnost definiše kao opštu sposobnost koje se meri testovima opšte inteligencije i primenjuje u širokom spektru intelektualnih zadataka i onih sposobnosti koje dolaze do izražaja u svakodnevnom životu i koje se odnose na konkretne oblasti. Takvu natprosečnu sposobnost karakteriše posvećenost i predanost zadacima koji je potkovan motivacijom i energijom sa ciljem da se određena oblast izuči ili problem reši, pri čemu treba naglasiti da upornost, istrajnost i spremnost na rad koji nije uvek lak jeste takođe jedna od važnih karakteristika. Renzuli (1986) smatra da kreativnost u sebi sadrži originalnost, spremnost na promene, lako adaptiranje na njih i izazove sa kojima se osoba suočava, radoznalost i poriv za istraživanjem i učenjem. Svaka od ovih komponenti ima status nužnog uslova za pojavu darovitosti, a nasuprot sposobnosti, kreativnost nije merljiva i gotovo je nemoguće brojčano proceniti njenu vrednost. Činjenica je da su „tri prstena” povezana sa sredinom zbog čega je opovrgnuto da darovitost lebdi u vakuumu. Renzuli (2005) u najnovijim verzijama svoje teorije posebnu pažnju poklanja pozadinskim komponentama „darovitog ponašanja i proširujući svoju koncepciju sa šest tzv. ko-kognitivnih faktora koji pospešuju kognitivno funkcionisanje osobe usmeravajući je da svoj potencijal za darovitost pretoči u socijalno konstruktivnu akciju. Ti faktori su: optimizam koji uključuje pozitivna osećanja koja proističu iz napornog rada, hrabrost koja uključuje psihološku/intelektualna nezavisnost, kao i moralna ubeđenja, zaljubljenost u problem ili disciplinu odnosno apsorbovanost i strast, osetljivost za ljudske potrebe, pre svega se misli na uvid i empatiju; tu se navodi fizička i mentalna energija koja uključuje harizmatičnost i radoznalost i vizija odnosno osećaj moći da se stvari menjaju, osećaj usmerenosti, te stremljenje ciljevima. Zaključak je da se darovito ponašanje sastoji u mišljenju ili postupcima koji proističu iz interakcije tri bazična klastera ljudskih osobina odnosno natprosečne sposobnosti, visokog nivoa posvećenosti zadatku, kao i visokog nivoa kreativnosti, što navodi na to da su darovita deca ona koja poseduju ili su sposobna da razvijaju ovaj kompozitni skup osobina i primenjujući ih u bilo kojoj potencijalno vrednoj oblasti ljudske delatnosti” (Renzuli, 2005: 253).

Psihosocijalni pristup prema Tanenbaumu (1986) podrazumeva dvostruki fokus u razmatranju darovitosti, odnosno svest o tome da dok psiha određuje postojanje visokog potencijala, društvo odlučuje o načinu njegovog ostvarenja nagrađujući neke vrste postignuća, a ignorišući pa čak i obeshrabrujući druge. Društveni značaj pojedinih sposobnosti predstavlja kriterijum za njihovu klasifikaciju pa tako Tanenbaum (1986) razlikuje sposobnosti kojih nikad nema dovoljno, a koje obezbeđuju fizički opstanak društva i unapređuju životni standard, sposobnosti koje predstavljaju luksuz, a odnose se na podizanje ljudske senzibilnosti i senzativnosti kroz umetničko stvaralaštvo i obezbeđuju kulturni opstanak društva, dalje – specijalizovane veštine visokog nivoa potrebne da bi se obezbedila roba i usluge za koje postoji ograničeno tržište i sposobnosti koje otkrivaju dokle mogu sezati moći uma i tela, a kojima se ipak ne odaje priznanje za izuzetnost. Međutim, ova

podela sposobnosti nije od suštinskog značaja za definisanje darovitosti koja podrazumeva jednu od dve široke kategorije sposobnosti: sposobnost da se stvaraju važne nove ideje ili izumi, ili sposobnost za vrhunsko izvođenje određenih aktivnosti pred zainteresovanom publikom ili u službi različitih vrsta klijenata.

Mnogi autori su se bavili koncepcijama darovitosti i njenom poimanju, nastojali smo da istaknemo neke od prvih koncepcija i začetke darovitosti u svetlu nauke kako bismo imali adekvatnu osnovu za analizu interaktivnosti darovitosti i socijalne sredine, kao i uticaja socijalne sredine na darovitost.

Uticaj socijalne sredine na darovitost

Tokom istorije verovalo se da je darovitost nasledna, odnosno da neočekivano visoko postignuće počiva na visokim urođenim kapacitetima. Bilo bi pogrešno, međutim, ovu tezu tumačiti kao tvrdnju o darovitosti bez razvoja i o rođenim genijima u doslovnom smislu, budući da značaj vežbanja za dostizanje visokog nivoa postignuća nije poricao ni sam Golton. Njegova teza negirala je mogućnost da sredina kreira talenat. Tačnije, ovo stanovište implicira da je darovitost tu od rođenja i da njen razvoj može da se shvati samo kao implementiranje u okviru sredine, a ne kao produkt sredinskih uslova. Dakle, Golton je smatrao da odgovarajući nasledni kapaciteti postavljaju gornju granicu učinka koja kada se dostigne, ne može biti prevaziđena nikakvim obrazovanjem ili trudom (Ericsson, 2003).

Prema Eriksonu (2003) svi aspekti ljudskog tela i nervnog sistema su promenljivi, čime dovodi u pitanje tvrdnju da fiksirani urođeni kapaciteti ograničavaju nečiju sposobnost da ostvari najviše nivoe postignuća. On je došao do zaključka da potonje ne počiva na navodno nepromenljivim bazičnim kapacitetima, već na složenim mehanizmima koji su domenospecifični i stečeni relevantnim iskustvom. Po njegovom mišljenju, ključni faktor izuzetnog postignuća nije sposobnost koja je urođena i koja sama po sebi dovodi do vrhunskih učinaka već količina namenskog vežbanja, vežbanja koje je obično uz pomoć nastavnika ili vaspitača koji sistematski i organizovano radi sa darovitim detetom sa ciljem većeg postignuća. Važno je napomenuti da Erikson i saradnici prilikom istraživanja nisu našli nikakve urođene predispozicije koje bi bile neophodne za ekspertsko postignuće, niti neki tip ekspertize koji se ne bi mogao steći istrajnim vežbanjem. Hau, Dejvidsonova i Sloboda (Howe, Davidson, Sloboda, 1998) zastupaju slične stavove pri čemu sugerišu, na osnovu relevantnih podataka, da pojedine odrednice na ranom uzrastu, lični afiniteti, navike, vežbanje i usavršavanje mogu biti važni pokazatelji darovitosti.

Eriksonovi nalazi kao ni drugi podaci o važnosti sredinskih/iskustvenih faktora za postizanje vrhunske kreativnosti ili ekspertize u nekom domenu, ipak ne mogu da ospore postojanje urođenih razlika u visini početnog potencijala i ne predstavljaju potpuno objašnjenje za neobično visoka postignuća darovite dece. Činjenica je da oni koji najviše rade dostižu najviše nivoe kompetentnosti u nekom domenu, iako pritom treba imati u vidu da su to osobe koje pokazuju darovitost mnogo pre bilo kakvog vežbanja i usavršavanja. Neverovatna postignuća darovite dece koja se manifestuju pre perioda intenzivnog vežbanja i obuke, po svoj prilici, moraju biti odraz atipičnog, urođenog potencijala. Neupitni nalazi pokazuju da sposobnosti imaju nezanemarljivu naslednu komponentu i postoje indirektni dokazi da darovita deca imaju atipičnu organizaciju mozga koja može biti rezultat genetike, intrauterinog razvoja ili postnatalne traume. Pri tome, istraživanja pokazuju da matematička, muzička i likovna darovitost počivaju na jačoj razvijenosti desne hemisfere i tzv. *anomalnoj dominaciji* koja podrazumeva veću anatomsku i funkcionalnu simetriju mozga: osobe sa ovom vrstom talenata odlikuju superiorne vizuelno spacijalne sposobnosti koje se u nadležnosti desne hemisfere, a kod matematički nadarenih osoba utvrđena je i bilateralna

reprezentacija jezika, te pojačana aktivnost ovog dela mozga na određenim zadacima; osim toga, proporcija nedešnjaka među matematički, muzički i likovno darovitim osoba daleko je veća nego u populaciji uopšte, kao što je u grupi muzički i likovno darovitih veća incidencija govornih problema (Winner, 1996).

Prema Vinerovoj (1996), postoji dovoljno podataka o genetskim i neurološkim razlikama između nedarovite i darovite dece i dovoljno indicija da sredina ne gradi darovitost od njene osnove, jer ona već postoji i sastoji se u atipičnim biološkim predispozicijama koje omogućavaju brzo napredovanje u određenom domenu (kao što ne postoji teza da su mentalno nedovoljno razvijene osobe takve zato što nisu imale dovoljno obuke i vežbanja, te da se osporava biološka osnova ove pojave). Dakle, na darovitost možemo gledati kao na fenomen koji ima važnu biopsihološku osnovu bez koje se ne može nadograđivati i usavršavati, ali moramo uvažiti i činjenicu da se ovaj potencijal ne manifestuje neposredno i da darovitost neće nići u vakuumu. Darovitost zahteva odgovarajuće sredinske uslove, u najmanju ruku prostor za rast kroz upražnjavanje određene aktivnosti. To dalje implicira pitanje: da li je u tom slučaju jednak doprinos sredine u nastanku darovitosti? Odgovor na ovo pitanje daje definicija Elen Viner, gde se navodi da motivacija i samosvojno ovladavanje domenom smatraju inherentnim svojstvima izuzetne sposobnosti. Pri čemu motivacija podrazumeva želju i nagon da se naporno radi na nečemu, da se satima vežba, istražuje, pristupa iznutra, a ne spolja. Tu je reč o intrinzičkoj motivaciji koja se po pravilu javlja kada postoji visoka urođena sposobnost, dok god roditelji pružaju dovoljno ohrabrenja i podrške. Težnja da se nečim ovlada predstavlja neminovan deo talenta. Važno je naglasiti da motivacija u ovom slučaju ne predstavlja uzrok već je ona rezultat visoke sposobnosti, pri čemu su zanemarene razlike u sposobnosti. Prema Vinerovoj (1996), motivacija i vežbanje su primarne determinante darovitosti. Kad govorimo o samosvojnom ovladavanju domenom, neposrednije ovom faktoru razvoja darovitosti govori zapažanje da je darovitoj deci potrebna minimalna pomoć i podupiranje odraslih da bi savladala svoj domen i da ona u velikoj meri podučava samu sebe. Otkrića do kojih dolaze su uzbudljiva i motivišuća i svako od njih vodi darovitog sledećem koraku. Evidentni su znaci namenskog vežbanja u skladu sa Eriksonovom definicijom ovog pojma, kao i na indikatore kreativnosti. Dakle, neka aktivnost mora da posreduje između biološkog potencijala i njegove manifestacije kroz izuzetna postignuća, ali budući da njeno uporište nije u sredini, već se osnova nalazi u darovitom, zbog čega je to dostignuće samo po sebi. „Samostalno ovladavanje domenom može u nekom smislu predstavljati izraz darovitosti, a ujedno ta manifestacija visokog biopsihološkog potencijala može da predstavlja i primarni psihološki faktor razvoja posebne sposobnosti na koju se kasnije naslanjaju kako formalna obuka tako i sredinski podsticaji, koji predstavljaju faktor daljeg razvoja i aktualizacije sposobnosti, pošto se smatra da su oni neophodni da se darovitost kod deteta pretoči u ekspertizu i kreativnost darovitog odraslog” (Winner, 1996: 358).

Verovanje da darovite osobe uprkos svim preprekama nalaze način da iskažu svoju darovitost i produktivnost zamenjena je vremenom stavom da socijalna sredina ima izuzetno značajnu ulogu u razvoju i realizaciji potencijala, pa i mogućnost da ga osujete. Dakle, mnoge pretnje i prepreke za razvoj darovitosti i njeno iskazivanje nalaze se u socijalnoj sredini i obrazovanju kojem je darovita osoba izložena. Porodica kao polazna tačka kad je reč o sredini u kojoj se nalazi darovita osoba, odnosno dete, može takođe predstavljati prepreku za razvoj darovitosti u istoj meri kao i podsticanje ovog fenomena. Glavni uzrok nalazi se u porodičnoj klimi i kvalitetu porodičnih odnosa, što dalje implicira da darovita deca mogu biti osujećena u pogledu njihove darovitosti ako potiču iz porodica u kojima vladaju zategnuti ili konfliktni odnosi i nedostatak porodične kohezije, veća emocionalna distanca i loša komunikacija među članovima porodice, gde se razmenjuje manje topline i

podrške i nedovoljno podstiču individuacija i samoizražavanje članova porodice. Pa tako ako se uporede uspešne darovite osobe sa darovitim osobama koje su u tom pogledu podbacile, može se primetiti da upravo takve osobe imaju češće problematičan odnos sa roditeljima, a odnos sa bratom ili sestrom je obično konkurentan (Freeman, 2005).

Na darovitost negativno mogu uticati i porodični faktori kao što su bolest ili odsustvo roditelja, zatim poremećeni odnosi između bračnih partnera. Deca koja se suočavaju sa razorenim roditeljskim odnosima ulažu manje energije u školsko postignuće, a istraživanja Gelbričove i Herove (Gelbrich, Hare, 1989) pokazala su da i u populaciji darovitih postoji negativan odnos između odrastanja u nepotpunoj porodici i akademskog postignuća: darovita deca koja žive samo sa jednim roditeljem češće imaju slabiji školski uspeh od svojih parnjaka iz potpunih porodica. Dakle, može se zaključiti da disfunkcionalne ili manje funkcionalne porodice imaju negativan uticaj na razvoj darovitosti, što se može objasniti kao manifestacija konflikta unutar deteta koji proističe iz neadekvatnih porodičnih interakcija (Dalzel, 1998).

Pored funkcionalnosti porodice, vaspitni stil i porodična struktura/organizacija takođe ima veliki uticaj na darovitost. Roditelji uspešnih darovitih učenika najčešće primenjuju složen vaspitni stil, balansirajući između sigurnosti i izazova te popustljivosti i discipline, roditelji darovitih koji ne ostvaruju uspeh često naginju jednostranim vaspitnim postupcima koje odlikuju preterana permisivnost ili restriktivnost, odnosno zaštitnički ili odbacujući stav. Vaspitni stil nije od presudnog značaja koliko doslednost između roditelja i uspostavljanje određenih standarda porodične organizacije, a upravo to nedostaje u porodicama učenika koji podbacuju. Darovite osobe koje ne ostvaruju uspeh i ne razviju svoju darovitost u svom punom sjaju uglavnom potiču iz porodica gde čiji je roditeljski vaspitni stil bio liberalan ili gde vaspitni stilovi roditelja nisu usaglašeni, pri čemu jedan od roditelja postavlja izazove i pravila, a drugi teži da preuzme ulogu zaštitnika. Neusaglašenost roditelja u pogledu standarda, ograničenja i očekivanja koja postavljaju, čini da ukupna porodična struktura bude dezorganizovana, a dete ostavljeno bez jasnih smernica za ponašanje, što se odražava i na njegovo akademsko postignuće.

Faktor koji takođe utiče na darovitost su specifične vrednosti i očekivanja, odnos prema učenju i postignuću. Stavovi i ponašanja roditelja koji se neposredno tiču učenja i akademskog ili profesionalnog postignuća su nešto što u velikoj meri određuje darovitost deteta i njegovog razvoja. Preambiciozno postavljena očekivanja roditelja i forsiranje deteta ka sve većim postignućima često ima suprotno delovanje od željenog. To se može objasniti tako što visoki zahtevi roditelja mogu u detetu podsticati neadaptivnu crtu perfekcionizma i njihovo forsiranje ponekad stvara prezasićenost i otpor prema određenom domenu. Darovita deca često žude da ovladaju znanjima i veštinama iz odgovarajućeg domena i zbog toga se smatra da visoka očekivanja nisu sama po sebi destruktivna. Problem se javlja ukoliko roditelji obraćaju pažnju samo na postignuće, a ignorišu druge potrebe deteta ili ako eksploatišu njegov talenat sa ciljem sopstvene promocije. Drugi problem je ako su kriterijumi po kojima se meri uspešnost u stalnom porastu ili ako su visoka očekivanja u svim oblastima i gde se od darovitog deteta očekuje visoko postignuće u svemu. Svakako da nije dobro ukoliko se roditelji fokusiraju isključivo na ishode detetovih sposobnosti, ali nije dobro ni kada roditelji postavljaju niska očekivanja, pokazujući nezainteresovanost za obrazovanje deteta i njegov uspeh, a posebno kada nemaju pozitivan stav prema školi, odnosno obrazovanju. Porodica predstavlja važnu polaznu osnovu za razvoj deteta uopšte i zbog toga je veoma bitna uključenost i posvećenost roditelja detetovom obrazovanju što će se odraziti na uspeh deteta u školi i njegova postignuća.

Osim toga, riskantne su i nedosledne poruke roditelja u vezi sa značajem akademskog i profesionalnog uspeha, odnosno propust da se sopstvenim ponašanjem

modeluje odgovarajući odnos prema učenju i postignuću. Praksa je pokazala da roditelji darovite dece koja su uspešna imaju visok profesionalni status, dok kod darovite dece koja nemaju uspeha, roditelji često nisu zadovoljni svojim poslom ili ne znaju pak kako da podele svoja interesovanja sa decom. Pogrešno uverenje takvih roditelja jeste da je dovoljno obezbediti stimulativnu i obogaćenu sredinu za detetov rani razvoj, ne smatrajući da je izuzetno važno izgrade pozitivan stav koji će uticati na motivaciju u radu i učenju. To bi značilo da iako su zagovarali važnost i vrednost postignuća, njihov sopstveni život nisu adekvatan primer za zadovoljstva koja ta vrednost nosi. Kritičnu ulogu kod pojave ovakvog problema ima nedostatak podrške i nedostatak strukture, jasnih i doslednih pravila i vrednosti u porodici, posebno u vezi s učenjem i postignućem. Pored toga, važno je napomenuti da značajnu ulogu u uspehu darovite dece imaju pre svega roditelji koji su posvećeni i koji mu omogućavaju da kroz različite izazove, koji su primereni, razvija svoje sposobnosti; na taj način mu obezbeđuju stimulativnu sredinu za razvoj postignuća, u čijoj osnovi je motivacija i ljubav prema radu i učenju (Whitmore, 1980).

Vršnjaci u kontekstu odnosa socijalne sredine i darovitih takođe imaju značajnu ulogu. Kod svake osobe postoji potreba da bude prihvaćena u društvu od strane vršnjaka zbog čega je jasan pritisak za konformiranjem ili eksplicitno negativni stavovi vršnjačke grupe prema visokom postignuću. To može dovesti do problema posebno kod darovite dece jer pojedinci svoju izuzetnost mogu početi doživljavati kao svoj „hendikep“, koga drugi doživljavaju kao drugačijeg, usled čega sledi potreba za kamufliranjem, što rezultira neuspehom i nedovoljnim podsticanjem darovitosti. Važno je napomenuti da pritisak za konformiranjem vršnjačkoj grupi ne podležu samo izraziti konformisti i da učenici koji podbacuju često navode da je uticaj vršnjaka najjači faktor koji ometa njihovo postignuće. Upravo zbog toga se nikako ne sme zanemariti veliki uticaj vršnjaka. Po pitanju postignuća gotovo svaki učenik želi da se uklapa u društvo i ima približno iste ocene i uspeh kao njegovi drugovi, čak i kada su loše ocene u pitanju. Ove činjenice ne mogu se pouzdano dovesti u vezu sa razvojem darovitosti jer je društvo izabrano od strane deteta, odnosno dete bira one koji su sličniji njemu. Međutim, neosporno je da čak i oni učenici koji su stekli određena znanja pre polaska u školu mogu stati sa daljim učenjem i razvojem istih usled snažnih negativnih uticaja vršnjaka (Gross, 1998).

Iz svega prethodno navedenog eksplicitno se vidi uska povezanost socijalne sredine sa fenomenom darovitost. Evidentno je da socijalna sredina može uticati kako pozitivno tako i negativno na razvoj darovitosti, kroz različite oblike i sredstva. Genetske predispozicije i urođena darovitost nisu dovoljni da opstanu i ne mogu se sami po sebi razvijati. Zbog toga krucijalnu ulogu ima porodica kao socijalna sredina sa kojom se dete prvi put susreće; ukoliko je porodica funkcionalna i ukoliko su vaspitni stilovi roditelji usklađeni može biti važno uporište za razvoj i podsticanje darovitosti. Pored porodice značajnu ulogu imaju i vršnjaci jer deca nastoje da se uklope u vršnjačke grupe i zbog toga taj uticaj se nikako ne može zanemariti. Istakli smo ove dve društvene grupe kao bitne faktore sredine u kojoj dete boravi zbog toga što u većoj meri rani uzrast deteta ima veoma važnu ulogu u njegovom celokupnom razvoju, pa i razvoju darovitosti.

Razvoj i ishodi darovitosti

Fenomen darovitosti pored svog razvojnog toka ima i ishode. Istraživači ovog fenomena iznova ističu da se priroda darovitosti sa uzrastom menja zbog čega savremene koncepcije obraćaju pažnju na dinamičnost i temporalnu specifičnost darovitosti. Darovitost se na početku svoje razvojne putanje ogleda u tome koliko se brzo, samostalno i uspešno ovladava fundamentalnim konceptualnim i tehničkim aspektima određenog domena. Pri

tome je važno naglasiti da „fundamentalnim konceptualnim i tehničkim aspektima određenog domena može ranije ili kasnije da ovlada skoro svako i na taj način darovitost kod deteta sa uzrastom mora neprestano da menja svoj lik. Kriterijumi koji definišu šta se podrazumeva pod izuzetnim postignućem i šta je indikator darovitosti – pomeraju se sa uzrastom darovite osobe, postavljajući pred nju nove izazove kako na tehničkom tako i na konceptualnom i ekspresivnom planu ovladavanja određenim domenom. Procena talenta postaje usmerena na razvoj sve apstraktnije i složenije konceptualizacije domena, individualnu interpretaciju i rekonceptualizaciju ideja i ličnu ekspresiju shvatanja” (Goldsmith, 2000: 93). Dakle akcenat nije na brzini sticanja veština već na dubini i bogatstvu razumevanja, snazi i eleganciji.

Bamberger (1986) sproveo je studije čiji predmet ispitivanja su bili kognitivni izazovi sa kojima se suočavaju darovite osobe sa postignućima u muzičkoj oblasti u srednjim godinama. Postoji mogućnost da osobe koje su pokazivale darovitost u nekoj oblasti vremenom počnu da iskazuju izuzetne sposobnosti na drugim poljima. Nikakav izuzetak ne predstavlja preusmeravanje darovitosti na drugi domen koji počiva na istim ili sličnim bazičnim sposobnostima.

Do zaključka da se samo u slučaju jednog ispitanika razvoj darovitosti može opisati kao stabilan, kontinuiran i bez značajnih odstupanja, došla je Goldsmitova (Goldsmith, 2000), proučavajući putanju darovitosti od ranog detinjstva do ranog odraslog doba na uzorku od šestoro darovite dece; ostali ispitanici, kako je istaknuto, bili su posvećeni novim sferama interesovanja, što je značilo da su u potpuno novim sferama iskazivali svoju izuzetnost, a neretko su te oblasti bile u potpunoj suprotnosti sa oblastima u kojima je došla do izražaja njihova darovitost u ranom detinjstvu. Ako uzmemo u obzir da se rana darovitost javlja samo u ograničenom broju domena, a da se vremenom pred darovitim detetom otvara niz novih oblasti, onda ova teza uopšte nije iznenađujuća. Kako odrastaju, darovita deca se upoznaju sa novim oblastima i sferama o kojima nisu znali mnogo. Kada govorimo o ishodima darovitosti, neminovno se postavlja pitanje: da li je darovitost potencijal ili postignuće, kakav će njen ishod biti? Činjenica je da se vremenom, kroz odrastanje, ispoljavanje darovitosti menja što neminovno utiče na odgovor na pitanje šta označava darovitost, pri čemu je bitno naglasiti da status koji nosi pojam darovitost se ne menja. To bi značilo da bez obzira na manifestacije darovitosti ne bi trebalo praviti razliku u definisanju pojma darovitosti kod dece i darovitosti kod odraslih, međutim, mnogi teoretičari koji izučavaju darovitost previde ovu činjenicu. Evidentno je da se dečja darovitost manifestuje kroz određeno postignuće, i da se prema tome ne mora konceptualizovati drugačije od darovitosti odraslih (Jackson, 2000).

Krucijalno pitanje je kako je moguće da se potencijal za izvanredan učinak manifestuje, a da i dalje bude samo potencijal. Ako bismo ovo pitanje razradili, onda bi ono glasilo ovako: da li darovitost može imati status eksplanatornog pojma (biti koncipirana kao nešto što objašnjava izvanredno postignuće) ili, budući da ne postoji način da sposobnost registrujemo nezavisno od učinka – darovitost ne može biti koncipirana drugačije nego kao izuzetno postignuće? Darovitost treba definisati kao atribut učinka ... , međutim, ova teza ne može predstavljati celovito određenje darovitosti jer se nešto važno gubi u ovom postupku. Gubi se onaj višak značenja koji hipotetički konstrukti imaju u odnosu na operacionalno definisane pojmove, a koji nam mogu pomoći da razlikujemo izuzetnost koja jeste od one koja nije skopčana sa darovitošću. Imajući u vidu da bi malo ko bio sklon da izuzetno postignuće koje je proizvod upornosti, sreće, podsticanja i drugih vansposobnosnih faktora proglasi darovitim postignućem, postaje jasno da se pojam darovitosti ne odnosi na učinak sam po sebi, već na onaj psihološki kvalitet koji nekoj osobi omogućava da znatno brže, lakše i samostalnije dostigne izuzetan nivo kompetentnosti u određenom domenu, u

poređenju sa svojim vršnjacima ili da ostvari postignuće koje drugi pod istim uslovima ne mogu da dostignu (Passow, 1981).

Jasno je da mnogo toga upućuje da fenomen darovitost jeste osnova, potencijal koji predstavlja mogućnost usavršavanja u određenoj oblasti. Iako darovitost počinje nekom vrstom urođene prednosti i ima svoju biološku osnovu, fenomen darovitost ne može biti samostalna kategorija. Iako je u okviru psiholoških kategorija, sa druge strane, nemoguće je razlučiti udeo naslednih i sredinskih faktora, darovitost mora biti koncipirana kao nešto što se razlikuje od stečenog; ukoliko želimo da adekvatno koristimo etiketu darovitosti, ona mora označavati izuzetne ljudske sposobnosti koje, bar delimično, predstavljaju dar prirode. Stanovište da darovitost ne podrazumeva nikakav urođeni kvalitet, već nešto što se zaslužuje izuzetnim zalaganjem sadrži očiglednu pojmovnu nedoslednost: dar, naime ne može biti isto što i nagrada za uloženi trud. Pri tome treba imati u vidu da dar dolazi od prirode, koja prenosi genetski potencijal, ali i od sredine koja pruža priliku za rani razvoj sposobnosti (Lohman, 2005).

Možemo zaključiti da logički status fenomena darovitosti nije uslovljen godinama osobe na koju se odnosi, zbog čega darovitost ne može biti posmatrana kao resurs i kao postignuće. O darovitosti je možda najbolje razmišljati kao o hipotetičkom konstrukt koji je omeđen, s jedne strane, urođenim potencijalom, a s druge strane, manifestnim postignućem, ali koji nosi i izvestan višak značenja u odnosu na svoje izvore i indikatore.

Zaključak

Društvo treba svakom pojedincu da obezbedi optimalan razvoj, obezbeđujući uslove u kojima svaka individua može da stiče i produbljuje znanja, veštine i iskustva i navike u učenju, uz uslove za uvežbavanje kreativnih veština i razvijanje motivacije. Sve ovo odnosi se i na darovite osobe koje imaju specifičnu ulogu u društvu i poseban doprinos. Zbog toga je važno darovitost otkriti na što ranijem uzrastu kako bi na vreme vaspitno-obrazovni rad mogao da se organizuje i koncipira tako da se podstiču sposobnosti darovitih kao bi dostigle svoj maksimum i kako bi njihovo postignuće bilo veće.

Evidentno je da darovitost ne predstavlja stabilnu i nepromenljivu karakteristiku već dinamičan kvalitet koji zavisi od promena unutar individue i unutar sredine. Kontekstualna shvatanja pokazuju da je darovitost izjednačena sa darovitim postignućem, a porodičnim, socijalnim i kulturnim uticajima priznata je suštinska uloga u oblikovanju tog postignuća; naročito se važnom smatra uloga domena i polja unutar kojih se ostvaruje izuzetan učinak i njihova interakcija sa individuom postaje ključna karika u konceptualizovanju darovitosti. Dakle, ne možemo fenomen darovitosti posmatrati isključivo kao nešto što je urođeno i što može dostići pun potencijal bez podsticaja društvene sredine. U radu smo govorili o koncepcijama darovitosti, kao i o početnim tumačenjima, analizama i istraživanjima o fenomenu darovitosti. Osnovni koncepti ovog konteksta vodili su se pitanjem da li je darovitost potencijal ili postignuće. Analizom važne literature iz ove oblasti mogli smo da zaključimo da darovitost može dostići svoj pun potencijal jedino uz adekvatnu podršku društvene sredine i to najpre porodice, a zatim vršnjaka. Funkcionalnost porodice, njena struktura i organizacija imaju relevantnu ulogu u, najpre, prepoznavanju i otkrivanju darovitosti kod dece, a zatim i za stimulisavanje i razvoj. Uticaj vršnjaka se često zanemaruje, a važnost njihove uloge je velika. Svaka individua, a posebno dete teži da se prilagodi i bude prihvaćen u društvu. Zbog toga, ukoliko ispoljavanje darovitosti ne naiđe na pozitivne reakcije od strane vršnjaka, to se može negativno odraziti na razvoj darovitosti usled povlačenja i ne ispoljavanja dara kod takve dece. Veoma je važno uzeti sve faktore koji

moгу potencijalno uticati na darovitost, posebno kad je reč o negativnom uticaju, kako bi se on mogao sprečiti ili predupređiti.

Smatramo da je ova tematika veoma važna za sve one koji se bave vaspitno-obrazovnim radom jer zanemarivanje ili narušavanje i jedne darovite osobe jeste velika šteta za društvo. Kako bi se izbegli takvi problemi, od krucijalne važnosti je upoznavanje sa svim mogućim izazovima na koje se može naići u vaspitno-obrazovnom radu i adekvatnom delovanju ili reagovanju na njih. Pored toga je svakako bitno da rad sa darovitom decom bude koncipiran tako da prati njihove posebne sposobnosti, podstiče i stimuliše njihov razvoj.

Literatura:

- Bamberger, J. (1986). Cognitive issues in the development of musically gifted children. In: R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of Giftedness* (388–413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalzell, H. (1998). Giftedness: Infancy to adolescence – a developmental perspective. *Roepers Review*, 20(4), 259–264.
- Ericsson, K. A. (2003). The search for general abilities and basic capacities: Theoretical implications from the modifiability and complexity of mechanisms mediating expert performance. U: Sternberg, R. J., Grigorenko, E. L. (ed.), *The psychology of abilities, competencies and expertise* (93–125). New York: Cambridge University Press.
- Freeman, J. (2005). Permission to be gifted: How Conceptions of Giftedness Can Change Lives. In: R. J. Sternberg & J. E. Davidson (ed.), *Conceptions of Giftedness* (80–97). New York: Cambridge University Press.
- Gelbrich, J. A., Hare, E. K. (1989). The effects of single parenthood on school achievement in a gifted population. *Gifted Child Quarterly*, 33(3), 115–117.
- Goldsmith, L. T. (2000). Tracking trajectories of talent: Child prodigies growing up. U: Friedman, R. C., Shore, B. M. (ed.), *Talents unfolding: Cognition and development* (89–118). Washington DC: American Psychological Association.
- Grinder, R. E. (1990). Sources of Giftedness in Nature and Nurture: Historical Origins and Enduring Controversies. *Gifted Child Quarterly*, 34(2), 50–55.
- Gross, M. U. M. (1998). The “me” behind the mask: Intellectually gifted students and the search for identity. *Roepers Review*, 20(3), 167–174.
- Howe, M. J. A., Davidson, J. W., Sloboda, J. A. (1998). Innate Talents: Reality or Myth? *Behavioral and Brain Sciences*, 21(3), 399–407.
- Jackson, N. E. (2000). Strategies for modeling the development of giftedness in children. In: Friedman, R. C., Shore, B. M. (Eds.), *Talents unfolding: Cognition and development* (27–54). Washington DC: American Psychological Association.
- Lohman, D. F. (2005). The role of Nonverbal Ability Tests in Identifying Academically Gifted Students: An Aptitude Perspective. *Gifted Child Quarterly*, 49(2), 27–31.
- Passow, A. H. (1981). The Nature of Giftedness and Talent. *Gifted Child Quarterly*, 25(1), 5–10.
- Renzulli, J. S. (1986). The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity. In: R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Ed.), *Conceptions of giftedness* (53–92). New York: Cambridge University Press.
- Renzulli, J. S. (2005). The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity. In: R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Ed). *Conceptions of giftedness* (246–279). New York: Cambridge University Press.
- Tannenbaum, A. J. (1986). Giftedness: A psychosocial approach. In: R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness* (21–52). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vialle, W. (1994). “Termanal” science? The work of Lewis Terman revisited. *Roepers Review*, 17(1), 32–38.

- Winner, E. (1996). *Gifted children: myths and realities*. New York: Basic Books.
- Whitmore, J. R. (1980). *Giftedness, conflict and underachievement*. Boston: Allyn and Bacon.

Jovana D. Jokovic, MA

University of Belgrade,

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

GIFTED CHILD AND SOCIAL ENVIRONMENT

Summary: Determining giftedness is the basis for identifying gifted children and then organizing educational work with them. The concept of giftedness can be viewed from various aspects, so in the Serbian dictionary it refers to someone who has a talent or who has the capacity for something, while in psychology and pedagogy this term is associated with words that are synonymous with giftedness, such as high ability, talent and the like. However, these terms, when viewed from a scientific perspective, may have a different context and it is therefore important that we pay close attention to the definition so that we can adequately view the gifted child in the context of the social environment. The development of giftedness and achievement of giftedness are conditioned, among other things, by the influences of the social environment. Therefore, in text will present important conceptions of giftedness in order to analyze more deeply the relationship as well as the impact of the social environment on gifted children. The social environment should be stimulating for the development of giftedness in children and young people in order to maximize their potential. The phenomenon of giftedness is not a constant, which is why we will discuss the development and outcomes of this phenomenon in this text. Our aim is to analyze the giftedness of children in relation to the social environment by analyzing the relevant literature, taking into account the concepts of giftedness and development and outcomes of giftedness, in order to improve the educational work with gifted children.

Key words: gifted child, social environment, giftedness.